

بررسی و تحلیل کیفر شناختی مجازات های جایگزین حبس

رحمان بن سعید،^۱ مسعود حیدری،^{۲*} محمود الممیر^۳

چکیده:

مجازات های جایگزین حبس با هدف رفع مشکلات عدیده زندان ها، کمک به اصلاح بهتر مجرمین و کاهش جمعیت زندان ها، به اشکال مختلفی همچون حبس خانگی، پادگان های آموزشی و درمانی، تعلیق مجازات، تعویق صدور حکم، مجازات های مالی، خدمات عام المنفعه، محرومیت از حقوق اجتماعی و اجبار به اقامت یا منع اقامت در محلی خاص وارد نظام حقوقی کشورها شده است. این شیوه های تربیتی با کمک به باز پروری سریع تر مجرمین موجب تسهیل فرآیند بازاجتماعی شدن آن ها می شوند، با ایجاد امکان بودن فرد مجرم در کنار خانواده خود از فروپاشی خانواده ها و سوق پیدا کردن آن ها به سمت ارتکاب جرم جلوگیری می نماید. مقاله حاضر با روش تحقیق توصیفی - تحلیلی بر پایه اطلاعات کتابخانه ای به بررسی کیفر شناختی مجازات های جایگزین حبس پرداخته است. استفاده از سیاست جایگزینی در قلمرو مجازات سالب آزادی در بسیاری موارد می تواند بر کاهش جمعیت کیفری و کاهش تکرار جرم و همچنین کاهش هزینه سازمان زندانها و احیاناً افزایش درآمد دولت ها از طریق اعمال جایگزین هایی مثل جزای نقدی و ... منجر شود. یافته های تحقیق نشان می دهد، مجازات جایگزین حبس موفق تر از مجازات حبس در تحقق اهدافشان بوده اند زیرا پیش بینی مجازات های جایگزین باعث متنوع تر شدن ضمانت اجراها و اجرای بهتر عدالت شده اند و اصلاح بازسازی مجدد اجتماعی مجرم را به جامعه فراهم می کند.

واژگان کلیدی: کیفر شناسی، مجازات، حبس، جایگزین حبس.

* دانشجوی رشته دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران
*** استادیار گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران (نویسنده

مسؤل)

masoud_heidari2@yahoo.com

** دانشیار گروه حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران

مقدمه

از حدود دو سده پیش به این سو، سلب آزادی (زندان) به عنوان مجازات اصلی به تدریج جای کیفرهای بدنی را گرفت. امروزه با توجه به لغو قانونی یا عملی مجازات اعدام در بسیاری از کشورها و نیز در حقوق بین الملل کیفری و از سوی دیگر با عنایت به این که مجازات های مالی و کیفرهای مرتبط با حقوق اجتماعی در واقع ضمانت اجراهای معمول در حقوق اداری نیز هستند کیفر سلب کننده آزادی هم در جرائم شدید جایگزین مجازات اعدام شده است و هم تنها ضمانت اجرای اصلی حقوق کیفری محسوب می شود. بدین ترتیب امروزه با رواج یافتن سیاست جنایی ریسک پذیر در بسیاری از نظام های کیفری با هدف کنترل و طرد مجرمان خطرناک، کیفر حبس بیش از پیش اهمیت یافته است.

هرچند مجازات زندان از عهد کهن و باستان وجود داشته است، به دلیل استفاده محدود و جزئی از آن نمی تواند در ردیف مجازات های شایع آن اعصار تلقی شود. اما زندان با گذشت زمان به تدریج به عنوان مجازات وارد سیستم عدالت کیفری شد. در ابتدا جانشینی مجازات زندان، با وجود وضعیت نامناسب و رقت بار زندان، به جای مجازاتهای شدید بدنی بسیار امیدوارکننده بود ولی، به مرور اصلاح طلبان اجتماعی در جهت بهبود شرایط نامطلوب و وضعیت وخیم آن اقدام های مهمی انجام دادند. توضیح بیشتر آنکه اجرای مجازات زندان در سطح فردی و آثار آن بر مرتکب سبب پذیرش فرهنگ زندان خواهد شد.

فضا و شرایط زندان نه تنها به بازپروری شخصیت محکوم و بازگرداندن او به اجتماعی کمکی نمی کند؛ بلکه سبب هتک حرمت شدید و طبعاً آسیب های روحی و روانی بر زندانی و پذیرش خرده فرهنگ های موجود در زندان خواهد شد. این عوامل باعث خواهد شد مجازات زندان نه تنها تاثیری بر اصلاح مجرم و جرم زدایی نداشته باشد، بلکه حتی اسباب جرم زدایی و مجرم پروری را نیز فراهم آورد. همچنین در سطح جامعه نیز دارای توالی فاسدی همچون بالا بردن نرخ تورم جمعیت کیفری و بالا بردن هزینه های دولت برای مبارزه با جرم خواهد شد. یکی از مظاهر نمودها و طرق اعمال اصل فردی استفاده از جایگزین های حبس و استفاده حداقلی از کیفر حبس و جایگزین نمودن مجازات های اجتماعی به جای حبس های عموماً کوتاه مدت می باشد، به عبارتی دیگر امروزه بیش از هر زمان دیگری اندیشه جایگزین نمودن مجازاتهای متناسب با شخصیت مرتکب به جای حبس هایی که هیچ گونه بار اصلاحی و درمانی در مرتکب ندارند، سرلوحه افکار جرم شناسان و کیفر شناسان قرار گرفته است.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مجازات

اهل لغت مجازات را به معنی پاداش دادن و جزا دادن در نیکی و بدی معنی نموده اند. (دهخدا، ۱۳۳۸، ۴۳: ۶۳) حقوقدانان مشقت و آزاری که مقنن به مجرم تحمیل می کند را مجازات یا کیفر نامیده اند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۳: ۶۱) عبدالحسین علی آبادی در تعریف مجازات می نویسد: «مجازات عبارت از تنبیه و کیفری است که بر مرتکب جرم تحمیل می شود مفهوم رنج از مفهوم مجازات غیرقابل تفکیک است و در واقع رنج و تعب است که شخص حقیقی مجازات می باشد. (علی آبادی، ۱۳۶۸: ۱) مجازات مشقتی است که هیئت جامعه به منظور تلافی و قصاص جامعه و اصلاح و تصفیه اخلاقی مجرم و مصونیت جامعه از اضرار وضع می کند (سمیعی، ۱۳۲۵: ۱۲۴) فلسفه تشریح مجازات در مکتب اسلام هم چون سایر ادیان الهی موجب تهذیب نفوس و تربیت افراد بیان شده است. (خسروشاهی، ۱۳۹۱: ۵) مجازات دارای اهداف متعددی است که می توان اهم آن ها را سزادهی، ارعاب، بازدارندگی، اصلاح مجرم و دفاع از جامعه مطرح نمود. با این توضیح که منظور از اصلاح به عنوان یکی از اهداف مجازات، پیشگیری از ارتکاب جرم و ممانعت مجرم از تکرار تبهکاری است. بنابراین برای نیل به این اهداف مهم باید میان جرم ارتكابی و مجازات مجرم رابطه منطقی وجود داشته باشد. به طوری که ضرر کیفر درباره محکوم بیش از فایده ناشی از ارتکاب بزه بوده و مرتکب نفعی در ارتکاب مجدد آن نداشته باشد. براساس تئوری استدلالی بنتام، چنان چه رنج ناشی از تحمل مجازات از لذات تحصیل احتمالی منافع جرم بیشتر باشد، مجرمین بالقوه از ارتکاب جرم خودداری می کنند. (صانعی، ۱۳۵۴: ۱۶۸) در نتیجه این امر در خصوص کسانی که زمینه های ارتکاب جرم در آنها فراهم است و ممکن است بر اثر وقوع حادثه ای به سوی بزهکاری کشیده شوند رعب وحشتی ایجاد می کند و مانع ارتکاب جرم شده و ممکن است آن ها را از مهلکه تبهکاری نجات دهد. از دیگر اهداف دیرینه تاریخی مجازات می توان مکافات و سزادهی را ذکر کرد به موجب این هدف تقصیر و سوء نیت شخص در ارتکاب جرم همیشه مفروض و مسلم بوده و عدم مکافات سوء نیت و پرورش ظالم تلقی می شود. بنابراین برداشت، مکافات صرف نظر از این که موجب اصلاح حال مجرم می شود، اما با پیدایش افکار جدید و نهضت های اجتماعی در قرون هفده و هیجده میلادی مبنی بر حفظ حقوق و آزادی های فردی و لزوم احترام به شخصیت والای انسانی مجازات ها کم کم نقش ارعابی خود را از دست دادند وعده بسیاری از فلاسفه و متفکرین مروج این عقیده شدند که باید زندان و مجازات های مختلف را وسیله ای قرار داد که ضمن آن بتوان مجرمین را نسبت به بدی اعمال خود مطلع نموده و آنان را مجدداً اصلاح و تربیت نمود. زیرا اگر مقصود کیفر، شکنجه بزهکار نباشد، پس هدفی عالی تر از اصلاح حال او نمی تواند داشته باشد به گونه ای که مهم ترین کاربرد کیفر این

است که مجرم را دوباره به جامعه بازگرداند، تا بتواند از طریق کار و فعالیت مشروع زندگی خود را تأمین نماید. مجازات شلاق که یکی از مجازات های تعیین شده در شرع و قوانین مصوب ایران است به دنبال هدفی است تا بتواند علاوه بر شکنجه بزهکار به اصلاح و تربیت او کمک کرده و تأثیر بازدارندگی خود را داشته باشد، بدون شک دستورات اسلام خالی از مصلحت نبوده و رعایت مصلحت نیز صرفاً به خاطر سعادت و کمال انسان است. (ابوالحسنی، ۱۳۸۰: ۱۹)

۱-۲- سجن

واژه سجن در لغت به معنای حبس است. (ابن الأثیر، بی تا، ۲: ۳۴۲؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ۱۳: ۲۰۳؛ طریحی، ۱۳۷۵، ۴: ۶۰). سجنه یعنی حبسه (او را زندانی کرد). سجن یعنی زندان. سجان یعنی صاحب زندان یا زندانبان. سجنین یعنی زندانی (قرشی، ۱۳۷۱، ۴: ۲۳۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ۱۳: ۲۰۳؛ راغب، ۱۴۱۲: ۱۰۴). حبس و محبس نیز به معنای زندان است. پس محبس هم به معنای سجن است [اسم ذات] و هم فعل است. (فراهیدی، ۱۴۱۰، ۱: ۳۳۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ۶: ۴۴). [اسم معنی]. بنابراین، سجن مکانی است که انسان در آن زندانی می شود. (ابن فارس، ۱۴۰۴، ۳: ۱۳). وجود زندان در نظام قضایی اسلام و همه نظام های قضایی جهان، پذیرفته شده است و نیازی به استدلال ندارد.

۱-۳- زندان

در آئین نامه های مربوط به سازمان زندانها از زندان چنین تعریفی ارائه شده است: زندان محلی است که در آن محکومین قطعی با معرفی مقامات ذیصلاح قضایی و قانونی برای مدت معین یا به طور دائم به منظور اصلاح و تربیت و تحمل کیفر نگهداری می شوند.^۱ به عبارتی زندانی کسی است که به حکم قانون در امور جزائی یا غیر جزائی به زندان افتاده باشد (اهل سجون) و در این رابطه است کلمه سجن (به کسر اول) که به معنی زندان کیفری است. (جعفری لنگرودی، -۱۳۸۴: ۲۱۴۵) در لغت نامه و در فرهنگ نامه ها در رابطه با زندان (به کسرزا) چنین تعریفی آورده اند؛ جایی که محکومین و تبهکاران در آنجا نگه داشته می شوند. در فرهنگ معین، حبس به معنای زندانی کردن و بازداشتن آمده است. در جای دیگر حبس چنین تعریف شده است: سلب آزادی و اختیار نفس در مدت معین یا نامحدود به طوری که در آن، حالت ترخیص وجود نداشته باشد و اگر حالت انتظار داشته باشد آن را توقیف گویند نه حبس. (بهشتی، ۱۳۷۱: ۵۴) در زبان لاتین کلمه ای که بتوان معادل فارسی آن را معادل زندان قرارداد، Prison می باشد که در مقابل آن

^۱- آئین نامه اجرایی سازمان زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور- قوه قضائیه-۱۳۸۴، ماده ۳

نوشته شده است که ساختمانی است که بزهکاران را به عنوان مجازات در آن نگهداری می‌کنند.^۱ همچنین به زندان محبس و بندیخانه نیز گفته شده است و کسی که در این محل نگهداری می‌شود زندانی و کسی که مأمور نگهداری و زندانیان است زندانبان نام نهاده اند. (بهشتی، ۱۳۷۱: ۵) در کتاب «خطط مقریزی» به نقل از کتاب مبانی فقهی حکومت اسلامی از آقای نجف آبادی چنین گفته است: «زندان از نظر شرع، محبوس کردن در یک مکان تنگ نمی باشد، بلکه عبارتست از اینکه شخص بازداشت شود و از تصرف های خودخواه و آزادانه ممنوع گردد، این بازداشت چه در خانه ای باشد و چه در مسجدی، و چه از این طریق که شخص مورد نظر را زیرسرپرستی اجباری خود درآورد، و یا اینکه وکیل و مأموری را بر او بگمارند که در همه جا با او باشد و از او جدا نشود. به همین سبب است که رسول خدا (ص) زندانی را اسیر نامیده است. (نجف آبادی، ۱۴۰۹، ۴: ۲۸)

۲- ارزیابی موافقان اعمال جایگزین های حبس

مجازات جایگزین حبس، فرصتی برای بازگشت یک محکوم به زندگی است. مجازات های جایگزین اگر چه شاید از نگاه برخی هنوز نهادینه نشده باشد اما استفاده از آن در پاره ای موارد، بویژه از سوی قضات دادسرا و دادگاه های رسیدگی کننده به جرائم اطفال و نوجوانان، نشانگر تأثیر مثبت این حرکت جدید قضایی بر بزهکاران نوجوان جامعه است. به کارگیری چنین روش هایی علاوه بر این که فرصت دوباره ای به مجرمان برای بازگشت به زندگی و تصحیح رفتارشان می دهد، الگو و روش صحیح برخورد با مجرمانی که قابلیت بازگشت سریع به جامعه دارند را نیز فراهم می کند اما در میان تمام مجرمان، اطفال و نوجوانان به لحاظ شرایط سنی و آینده ای که در پیش رو دارند، از وضعیت حساس تری برخوردارند که به عقیده بسیاری از روانشناسان و حقوقدانان نیازمند توجه ویژه دستگاه های قضایی و اجرایی و نیز اعمال راهکارهای جدید از جمله استفاده از مجازات جایگزین حبس هستند. برخی حقوقدانان معتقدند اعمال مجازات جایگزین با سیستم فعلی دستگاه قضایی کشور هماهنگی لازم را ندارند و در صورت انجام آن تناقض و مشکلات بسیاری به وجود خواهد آمد به همین دلیل باید ابتدا ساختار و چیدمان دستگاه قضایی جهت به کار بردن مجازات های جایگزین تصحیح گردد و پس از آن روش های جدید به کار گرفته شود. از طرفی برخی دیگر از حقوقدانان و قضات دادگستری عقیده دارند که مجازات های جایگزین نیاز به اصلاح زیر بنایی دستگاه قضایی ندارد و تنها با کمی تأمل و تفکر و تغییرات کوچک، این نوع مجازات را می توان اعمال کرد نتایج و پیامدهای اعمال جایگزین های حبس در جامعه و تأثیر گذاری چنین شیوه برخوردی با مجرمان کم سن و سال حاکی از توجه به مؤثر بودن

¹. Abuilding where criminals are kept as a ponish ment. 525/urbon-Ruth-American WORD POWER Dictional

و توجه و آینده نگری و مؤثر بودن می باشد مجازات جایگزین از جمله مباحث جدیدی است که در مجموعه قوانین جزایی نظام کیفری و دستگاه قضا و تأثیر تحولات مدرنیته و پسا مدرن را نمایان و انتشار این تحولات و انقلاب علمی و تکنولوژی را در دستگاه قضا نشان می دهد که همه در صدد تعالی و توجه ویژه به افراد مجرم و بزهکار را می رساند که این نهادها به صورت های مختلف و با کیفیت و کمیت خاص با توجه به شخصیت و سن، جنس، انگیزه، و سایر ویژگی های بزهکار مورد توجه، طرح و بررسی قرار گرفته است اما پیش از آن باید این نکته را مورد بررسی قرار داد که چرا یک فرد به جرم روی می آورد و در این رابطه تشخیص علل ارتکاب جرم باید بسیار مورد توجه قرار گیرد تا زمانی که علل ارتکاب جرم در جامعه در حال رشد باشد، سخت گیری یا آسان گیری بعد از آن در زمان مجازات تأثیر گذار نخواهد بود و برخی گمان می کنند مجازات سنگین از نوع حبس، عدالت کیفری را به طور کامل اجرا می کند در صورتی که باید با هر مجرمی متناسب با شخصیت او برخورد و رفتار شود همچنان که یک قاضی ممکن است برای ده متهمی که جرمی مشابه مرتکب شده اند، ده نوع مجازات متفاوت تعیین کند. کسانی که مدافع مجازات زندان هستند برای این کار ۳ امتیاز مهم بر شمرده اند:

۱. با حذف مجازات زندان در کشورهایی که مجازات اعدام وجود دارد سبب گرایش بیشتر قضات به اعدام خواهد شد پس زندان امری ضروری است.
۲. زندان سبب ناتوان سازی مجرم می شود و توان انجام جرم را از او سلب می کند.
۳. اگر زندان را حذف کنیم با مجرمین خطرناک و تکرار کنندگان جرم چگونه باید رفتار کرد و با چه وسیله ای جامعه را از خطر اینگونه افراد حفظ کنیم. (آشوری، ۱۳۸۱: ۳۸) موافقان این مجازات زندان را محل تأدیب؛ اصلاح و باز اجتماعی شدن مجرم؛ حتی مجرم خطرناک می دانند و به آمار و ارقام و نتایج مفید آن استناد می کنند. (نوربها، ۱۳۸۶: ۳۷۳)

۲-۱- مجازات جایگزین حبس و باز اجتماعی کردن محکوم

مجازات های جایگزین اگر چه شاید از نگاه برخی هنوز نهادینه نشده باشد اما استفاده از آن در پاره ای موارد، بویژه از سوی قضات دادسرا و دادگاه های رسیدگی کننده و در جرائم اطفال و نوجوانان، نشانگر تأثیر مثبت این حرکت جدید قضایی بر بزهکاران و بزهکار نوجوان جامعه است.

۲-۲- اعمال مجازات های جایگزین و کاهش جمعیت کیفری

اقدامات پیشگیرانه از نظر ماهیت به دو گروه اقدامات قبل از وقوع جرم و اقدامات پیشگیرانه بعد از وقوع جرم تقسیم می شود. و در حال حاضر شاهد افزایش جمعیت کیفری هستیم و زندان ها به

دانشگاه مبادله تجارب بزهکاران تبدیل شده باید مجازات های جایگزین با توجه به شخصیت، تحصیلات و موقعیت اجتماعی افراد مورد استفاده قرار گیرد. برای جوانان و یا افرادی که برای اولین بار از روی اشتباه مرتکب تخلفی می شوند مجازات جایگزین بهترین گزینه است. برای نوجوانان و جوانان و برخی از افرادی که دارای موقعیت اجتماعی هستند انجام خدمات اجتماعی و شهری و آموزش های فنی و حرفه ای باید تعیین گردد تا ضمن اشتغال زایی برای فرد از بازگشت مجدد او به جرم جلوگیری شود. بسیاری از بزهکاران به دلیل عدم جامعه پذیری و بیکاری با توجه به آموزه های مجرمانه زندان مرتکب جرائم مجدد می شوند، بدون شک اعمال مجازات های جایگزین باعث کاهش جمعیت کیفری و پیشگیری از تکرار جرم می شود.

۲-۳- بازدارندگی مجازات های جایگزین

مجازات های جایگزین حبس در قوانین برای جرائمی در نظر گرفته شده که عناوین مجرمانه آن آسیب های اجتماعی کمتری را به دنبال داشته باشد. و بدون شک مجازات های جایگزین برای مرتکبین جرائم خشن، سازمان یافته و خطرناک اعمال نخواهد شد بدون شک مجازات های جایگزین بازدارندگی لازم را خواهد داشت، ضمن اینکه اینگونه مجازات ها می تواند آثار مثبتی را برای شخص زندانی، خانواده او و همچنین جامعه به همراه داشته باشد.

۲-۴- اعمال مجازات جایگزین با شرایط خاص

تشخیص واقعی برای اعمال مجازات جایگزین با تشخیص قاضی است، به این معنا که قاضی باید واقعاً شرایط روحی و اثرپذیری متهم را در روند دادرسی به خوبی درک کند قاضی باید به این نتیجه برسد که بازجویی و تحقیق از یک متهم تا چه میزان برای وی مؤثر بوده، برای مثال اگر فردی به مجازات شلاق محکوم شد با تشخیص قاضی می تواند مشمول مجازات جایگزین شود. استفاده از مجازات حبس نه تنها آثار منفی برای متهم و خانواده او دارد بلکه نمی تواند با شرایط فعلی محکوم علیه را برای بازگشت به جامعه آماده کند.

۲-۵- عدم بازدارندگی مجازات حبس

مجازات زندان هیچ تأثیری در کاهش آمار جرائم و اصلاح مجرمین ندارد. یکی از اهداف زندان تنبیه زندانی و سازگاری او با قوانین و مقررات جامعه بوده به نحوی که مجرم بتواند برای بازگشت به جامعه آمادگی لازم را پیدا کند اما متأسفانه در عمل شاهد چنین اتفاقی نبوده ایم هرگونه مجازاتی که جایگزین حبس شود بدون شک اثرات مفیدتری را نسبت به زندان خواهد داشت متأسفانه در حال حاضر متهمان با تحصیلات متفاوت، موقعیت اجتماعی و سنی گوناگون با سایر

افراد در یک جا نگهداری می شوند زندان در یک جمع بندی کلی اجازه بازپروری را به زندانی نداده و اهداف قانون گذار را برآورده نکرده است.

۲-۶- باز اجتماعی کردن مجرم

هدف ما درمان افراد متخلف و منحرف در جامعه است و مجازات نباید به گونه ای باشد که این افراد برای همیشه از حضور در جامعه محروم شوند نباید به گونه ای مجازات کنیم که فرد متخلف ساقط شود و نتواند به جامعه و خانواده برگردد، مجازات باید به گونه ای باشد که فرد متخلف بتواند به جامعه برگردد و در اعمال مجازات ها به ویژه مجازات زندان باید مراقب آسیب های وارده به خانواده زندانی نیز بود. تراکم جمعیت در زندانها مطلوب نیست و هیچ یک از مسئولان در این خصوص راضی نیستند و باید تلاش کرد تا گام های مؤثرتری در این خصوص برداشته شود استفاده از مجازات حبس غیر از آثار روحی، روانی و اجتماعی که برای خود زندانی به همراه دارد چه بسا می تواند موجب فروپاشی خانواده زندانی و همچنین ضررهای مادی و معنوی برای فرزندان و اطرافیان زندانی شود.

۳- آینده نگری قضات و اعمال جایگزین حبس با توجه با اهداف مجازات ها

بر اساس ماده ۳۸ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲، قضات دعاوی می توانند با در نظر گرفتن شخصیت متهم، مجازات مناسب را برای وی در نظر بگیرند و اگر بتوان از مجازات جایگزین در خصوص اطفال و نوجوانان در این موارد استفاده کرد، شاید بتوان آمار جمعیت کیفری نوجوانان را کاهش داد مجازات های جایگزین حبس در قانون مجازات اسلامی، فصل نهم پیش بینی شده است این نوآوری ها (مجازات های جایگزین حبس) یکی از مواردی که مجازات جایگزین بسیار مفید خواهد بود را در مورد مجرمانی می داند که برای نخستین بار مرتکب جرمی شده اند و ابراز عقیده می کند: برخی از جرائم که افراد بزهکار برای نخستین بار مرتکب شده اند جزئی و قابل اغماض است. باید در جهت کمرنگ کردن فرهنگ مجازات گرایی در جامعه تلاش کرد و هر زمانی که در این زمینه موفقیتی به دست آوریم، قطعاً در مجازات های جایگزین نیز موفق خواهیم بود.

۴- مجازات های جایگزین تحولی در برخورد با جرائم افراد و اطفال و نوجوانان

مجازات های جایگزین شرایط خاصی دارند^۱، این نوع مجازات در رابطه با جرائم سنگین چون قتل و سرقت های مسلحانه و ... به اجرا در نمی آید؛ اما در مورد جرائم سبک تر می تواند در درجه اول به آموزش فرهنگ گذشت را در جامعه نهادینه نماید و انعطاف پذیری قانون و قانون گذار را در شرایط و اوضاع و احوال متفاوت مشخص و بیان کند و در درجه دوم امکان بازسازی و ترمیم بزهکار را به او آموخت، بنابراین قانون اصلاح و تربیت از جمله اماکنی است که تعداد بسیاری از مددجویان به واسطه مجازات جایگزین حبس در آن به سر می برند یعنی در طول روز حرفه ای را آموزش می بینند و برخی از آنان با نظارت مسئولان، شب را با خانواده خود سپری می کنند و به محل سکونتشان باز می گردند یا برخی از نوجوانان تنها مکلف هستند برخی از روزهای هفته را در کانون به سر ببرند، در حالی که سایر روزها را به منزل خود باز می گردند و این موارد برای جلوگیری از وارد آمدن هر گونه لطمه به این افراد است برخی حقوقدانان معتقدند اعمال مجازات جایگزین با سیستم فعلی دستگاه قضایی کشور هماهنگی لازم را ندارند و در صورت انجام آن تناقض و مشکلات بسیاری به وجود خواهد آمد به همین دلیل باید ابتدا ساختار و چیدمان دستگاه قضایی جهت به کار بردن مجازات های جایگزین تصحیح گردد و پس از آن روش های جدید به کار گرفته شود از طرفی برخی دیگر از حقوقدانان و قضات دادگستری عقیده دارند که مجازات های جایگزین نیاز به اصلاح زیر بنایی دستگاه قضایی ندارد و تنها با کمی تأمل و تفکر و تغییرات کوچک این نوع مجازات را می توان اعمال کرد.

لذا باید همزمان با پیش بینی نهادهای جایگزین حبس تفکرات و مبانی علمی و عملی هم به صورت آئین نامه ها و بخش نامه در گروه های مختلف به صورت آزمایشی مورد بررسی قرار داد و همچنین با استفاده از حقوق تطبیقی و مراجعه به قوانین کشورهای که در این زمینه موفق بوده اند و آموزش متخصص در این زمینه جهت عملی کردن این تفکر گام برداشت لذا نگاه جامعه به فرد مجرم و خطا کار باید نگاهی رأفت آمیز باشد، مجرم در اثر برخی عوامل به طرف جرم کشیده می شود و در واقع هیچ فردی مجرم مادرزاد نیست و به سبب محرکهای اجتماعی نهفته در دل جامعه

^۱ - ماده ۶۴- مجازات های جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از حقوق اجتماعی است که در صورت گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم، وضعیت بزه دیده و سایر اوضاع و احوال، تعیین و اجراء می شود.

تبصره- دادگاه در ضمن حکم، به سختی و تناسب مجازات مورد حکم با شرایط و کیفیات مقرر در این ماده تصریح می کند. دادگاه نمی تواند به بیش از دو نوع از مجازات های جایگزین حکم دهد.

به سمت تخلف روی می آورد به همین دلیل اگر جامعه نپذیرد که فرد تبهکار را تحت چتر حمایتی خود قرار دهد مجبور به پرداخت خسارت بی توجهی های خود است، شاید نوع نگاه جامعه به این افراد متفاوت شود نگاه انتقام جویانه جامعه و قانون نسبت به مجرمان بر عدم هماهنگی جامعه با مجازات های جایگزین تأکید می کند و معتقد است که این دید با اصلاح مجرمان منافات دارد بسیاری از جرائم، مجازات حبس را در بر دارد اما برخی قضات مجازات نقدی را برای آن اعمال می کنند که این خود یک مصداق بارز مجازات جایگزین است. مکانیزم هایی نظیر سرزنش، اخطار و توبیخ نوعی مجازات است که هنوز به عنوان مجازات های جایگزین محسوب نمی شوند و مشکل اصلی در این رابطه مشکل نظری است که وجود دارد.

۵- تغییر قانون سازمان زندان ها توسط اجرای احکام کیفری

نوعی مجازات الکترونیک پیش بینی شده که بر اساس آن فرد مجرم به وسیله دستگاه های الکترونیکی در محیط خارج از زندان کنترل می شود. به عنوان مثال کسی که مرتکب جرمی سبک یا جنحه می شود را می توان با دستگاه الکترونیک در محیط کار و منزلش کنترل کرد که در صورت تصویب این نوع مجازات، کشورمان در سطح بسیاری از کشورهای پیشرفته در این زمینه قرار می گیرد.

۶- ارزیابی کلی مجازات های جایگزین حبس

مجازات حبس به عنوان یکی از مؤثرترین و ارعابی ترین نوع مجازات در قوانین داخلی که عمده آن در قانون مجازات اسلامی آورده شده مطرح گردیده این نوع مجازات صرف نظر از چگونگی تأثیر آن بر محکوم علیه (خوب یا بد) از دید عرف و عامه مردم و حتی وکلاء و قضات بعنوان مجازاتی که می تواند یکی از اهداف مجازاتها که همان ارعابی بودن آن می باشد را تأمین نماید جلوه نموده است به گونه ای که اکثر قریب به اتفاق کسانی که محکوم به حبس می گردند حاضرند که آن را به نوعی دیگر از مجازات تبدیل نمایند حتی اگر از نظر مالی در تنگنای شدید قرار گیرند بنابراین این موضوع به خوبی و وضوح نشان دهنده تأثیر بسیار خوب و سازنده در کاهش مجازات حبس صرف نظر از چگونگی اعمال آن دارد اما در خصوص هدف دیگر مجازات ها که همان اصلاح و بازگشت مجدد بزهکار به جامعه و خانواده وی می باشد با توجه به نحوه اعمال چنین مجازاتی (حبس) و محیط های غیر استاندارد و غیر فنی و کارشناسی اجرای آن نه تنها هدف مجازات ها (اصلاح بزهکار) تأمین نمی گردد، بلکه زندان تبدیل به محیط تعلیمی ناخودآگاه گردیده که محکومین به حبس های غیر ضروری در آنجا غیر ارادی و به صورتی کاملاً تخصصی در ارتباط و تعامل با سایر مجرمین خطرناک و کسانی که دارای سوابق متعدد

کیفری مؤثر و سنگین می‌باشند از تجربیات و راه و چاه ارتکاب جرم توسط آنان استفاده می‌نمایند. لذا به نظر می‌رسد که چگونگی و محیط اعمال مجازات حبس نیز سبب گردیده است که مهمترین هدف از اهداف مجازات‌ها که همان اصلاح بزهکار و برگشت مجدد وی به جامعه می‌باشد تأمین نگردد مجازات حبس که بیشتر در قانون مجازات اسلامی مطرح گردیده جدای از مشکلات و مسائلی که در خصوص اقل و اکثر آن وجود دارد (مثلاً در بعضی جرائم قانونگذار حداقل حبس را دو ماه و حداکثر آن را پنج سال پیش بینی کرده و قانونگذار هیچ توجیهی برای عدم تناسب بین اقل و اکثر مدت آن ندارد) در قوانین دیگری که ماهیت جزایی ندارند به گونه ای مجازات حبس به کار برده شده است مثلاً در قانون صدور چک، قانون ثبت اسناد و املاک و ... که این موضوع باعث گردیده که تعداد زندانیان بیشتر گردد و متأسفانه نوع جرم آنها با نوع مجازات آنها تناسب زیادی ندارد یکی از مشکلاتی که موجب گردیده مجازات حبس تأثیر خوب خود را نداشته باشد و اهداف مجازات‌ها را آنگونه که باید تأمین می‌کرد تأمین نکرده نحوه اعمال و چگونگی اجرای آن است محیط‌های اعمال مجازات حبس اکنون در جامعه ما از لحاظ سرانه فضای محیطی برای هر زندانی تا رسیدن به معیارهای استاندارد فاصله زیادی دارد که این امر مشکلات عدیده ای به دنبال خواهد داشت و با ورود بیش از حد مجوسین به داخل ندامتگاه‌ها مشکلات در این زمینه مضاعف گردیده البته تمام این مسائل ناشی از اعمال کننده (قاضی) آن نیست چون که در بعضی از پرونده‌ها چاره ای جزء اعمال مجازات حبس با توجه به اتهام شدید شخص مجرم نیست و باید دستگاه‌های ذیربط که مجری اجرای چنین مجازاتی هستند را نیز دخیل در قضیه دانست که آیا نمی‌بایستی بین فردی که به خاطر مهریه و تصادف و چک به حبس محکوم شده و در حال تحمل آن است با کسی که به خاطر خرید و فروش مواد مخدر یا مشروبات الکلی یا ایراد ضرب و جرح با چاقو یا جعل و کلاهبرداری به حبس محکوم گردیده اند تفاوت قائل شد.

۷- ارزیابی اهداف و فواید جایگزین‌ها

۷-۱- اهداف

در انتخاب و اجرای جایگزین‌ها می‌توان گفت که اهداف متفاوتی دخیل می‌باشند که از جمله این اهداف عبارتند از: ۱- رفع یا کاهش ایرادات وارد بر کیفر حبس. این یک هدف عام است شامل تمام ایرادات وارده بر کیفر حبس می‌شود مثلاً استفاده گسترده حبس موجب افزایش جمعیت کیفری زندان، افزایش هزینه‌های اقتصادی و... است که با استفاده از جایگزین‌های حبس امید است جمعیت کیفری زندان کاهش یابد یا از ورود مجرم به محیط جرم‌زای زندان ممانعت

بعمل آورد و از پذیرش فرهنگ زندان جلوگیری بعمل آید و مجازاتها هم فردی شوند. (صفاری، ۱۳۸۶: ۳۸)

۲- بازپروری مجدد محکوم به جامعه و به منظور جلوگیری از پیامدهای زیانبار حبس یعنی گسستن از جامعه می باشد استفاده از روش های اعضای خانواده و دوستان و جامعه بدست بیاورد یا به شغل و حرفه اش باز گردد بنابراین جایگزین ها روش جدیدی برای اصلاح مجرمانی است که مرتکب جرم های کم اهمیت شده و قابلیت و استحقاق بازپذیری اجتماعی دارند.

۳- اجرای بهتر عدالت. در نظر گرفتن جایگزین های حبس به معنای کنارگذاری زندان و سایر مجازات های سنتی نیست بلکه تلاشی است برای کامل تر کردن آنها و متنوع ساختن گزینه های کیفری که قضات در اختیار دارند در این صورت عدالت بهتر اجرا می شود زیرا قضات برای جرم های مختلف و مجرمان آنها گزینه های مناسب تر در اختیار دارند بنابراین زندان تنها باید نسبت به مجرمانی اعمال شود که آزادی آنان امنیت و آسایش عمومی را به مخاطره می اندازد و امید چندانی به اصلاح و بازپذیری مجدد آنها در جامعه نیست. ۴- ترمیم زیان های ناشی از جرم. چون در نظم جامعه خللی وارد شده و در مورد بزه دیده ترمیم فقط شامل خسارات مالی نیست بلکه غیرمالی هم در برمی گیرد.

۲-۷- فواید استفاده از جایگزین های حبس

۱- استفاده از زندان به عنوان آخرین حربه و توسل به مجازات های جایگزین در سطح گسترده نه تنها امنیت جامعه را تضمین می کند بلکه زمینه ایجاد بسیاری جرم ها و فسادها بر اثر زندان را از بین می برد. ۲- از فروپاشی خانواده ها و به بیراهه رفتن فرزندان جلوگیری می کند.

۳- به چرخه اقتصادی جامعه کمک می کند و از هرز رفتن نیروی کار جلوگیری می کند.

۴- به نوعی زمینه برای تکرار جرم را از بین می برد.

ریمون گسن، حقوقدان برجسته فرانسوی در مورد جایگزین ها می گوید: «نباید در استفاده از جانشین های کیفری سالب آزادی، زمانی که جانشین های مزبور نتایج بهتری در بردارند تردید کرد». (ریموند، ۱۳۷۱، صفحه ۲۸۴ به بعد)

در پایان باید گفت که جایگزین های حبس اولاً، کارآمدترند چون عیب های زندان را ندارند. ارتباط سازنده و اصلاح گر محکوم با اجتماع را از بین نمی برند چون زندانی کردن محکومان نه تنها فرایند اصلاح و درمان را به تعویق انداخته بلکه با توجه به هزینه های گزاف آن ناموجه به نظر می رسد.

ثانیاً: عادلانه هستند چنان چه بتوان با پیش بینی دسته ای از مجازات ها، آزادی مجرمان را به تناسب جرم ارتكابی آنان خطرناکی شان محدود کرد، پافشاری بر محکومیت به زندان ناعادلانه است.

ثالثاً: متناسب اند، از این جهت که به قضات این امکان را می دهند که با توجه به نوع جرم ارتكابی، شخصیت مجرم و احتمال ارتكاب جرم دوباره، تدبیری متناسب و کارآمد را نسبت به وی اعمال کنند.

۸- جایگزین های نسبی مجازات سالب آزادی

۸-۱- نظام نیمه آزادی

در این روش محکومین بدون نگهبان در خارج از زندان اشتغال دارند و شبها پس از اتمام کار و در روزهای تعطیل و بیکاری در زندان بسر می برند. ساعات دقیق خروج و ورود آنان در دفتر مخصوصی ثبت می گردد. هزینه رفت و آمد به محل کار نیز به عهده خود محکوم می باشد. (دانش، ۳۷۲-ص ۳۵)

۸-۲- مرخصی از زندان برای کار کردن خارج از محیط زندان

در این روش محکوم ساعاتی از روز را برای کار کردن در خارج از زندان بسر می برد و به محض پایان ساعت کاری به زندان باز می گردد. این افراد در کارگاه یا کارخانه یا مزارع کشاورزی تحت مراقبت مأمورین و نگهبانان مشغول به کار شده و پس از خاتمه کار به زندان عودت داده می شوند. شرایط کار و پاداش کار مشابه کارگران عادی در همان رشته است (همان)

۸-۳- کیفرهای پایان هفته

در این روش محکوم به حبس تنها روزهای تعطیلی پایان هفته را در زندان بسر می برد، به عبارت دیگر محکوم در طول ایام هفته به زندگی عادی خود ادامه می دهد ولی در تعطیلات آخر هفته خود را به زندان معرفی می کند. مشمولین این روش معمولاً از سایر زندانیان مجزا شده و در زندانهای انفرادی خاصی نگهداری می شوند.

۸-۴- حبس در منزل

در این روش خروج محکوم از منزل محدود و او ملزم می گردد تا در خانه خود بماند و فقط در ساعات مشخص شده که از قبل به وی اعلام گردیده حق ترک منزل را دارد. عموماً این ساعات مربوط به انجام کار یا فعالیتهای قانونی و یا فوریتهای پزشکی و درمانی است.

۸-۵- تعلیق

هر گاه مجرم محکوم سابقه جرمی نداشته باشد به او اخطار می‌شود که اگر تا مدت مشخصی مرتکب جرم دیگری نشود حکم فعلی به مرحله اجرا در نمی‌آید و گرنه حکم مجازات در حق او انجام می‌شود. ((برخورد با تعلیق به دو شکل ساده و آزمایشی است که در نوع اول محکوم تحت مراقبت و کنترل مقامات قضایی و اداره‌ی زندان نخواهد بود و در نوع دوم برعکس، محکوم دوران آزمایشی را با مراقبت طی خواهد کرد)) (همان)

۸-۶- آزادی مشروط

در این روش زندانی با گذراندن بخشی از محکومیت از زندان آزاد می‌شود. وی تحت مراقبت شدید قرار می‌گیرد، شخص محکوم موظف به انجام تعهداتی و شرایطی است که آزادی وی منوط به آنها شده است. هرگاه طرز کار و اعمال زندانی در مدت تحمل کیفر رضایت بخش باشد و مدت معینی از دوره محکومیتش را گذرانده باشد با استفاده از آزادی مشروط از زندان آزاد و تحت مراقبت قرار می‌گیرد. اگر در طی دوره آزمایش آزادی او قطعیت پیدا کند و وی مرتکب جرمی شود و یا شرایط تعیین شده را نقض نماید باید علاوه بر کیفر جرائم ارتكابی 'باقی مانده مجازات قبلی را نیز متحمل شود. آزادی مشروط باعث می‌شود که در مخارج عمومی صرفه جویی شده و به افراد صالح جامعه هزینه نگهداری زندانی تحمیل نمی‌شود و در غیر این صورت که افراد جامعه ناچارند بطور غیر مستقیم هزینه آن را تقبل کنند و این وجوه بی جهت صرف عده ایی از افراد شود که حقوق جامعه را نادیده گرفته اند. (شامبیاتی، ۱۳۸۲، ص ۴۹۶)

۹- جایگزین های مطلق مجازات های سالب آزادی

جانشین هایی که در این قسمت عنوان می‌گردند در واقع همان تبدیل مجازات ها می‌باشند که در آن قاضی کیفری به محض احراز علل و موجباتی که در متن قانونی تصریح شده مکلف است مجازات مقرر در قانون را رها نمود. و مجازات دیگری را بجای مجازات اولی تعیین و متهم را به آن محکوم نماید.

۹-۱- جزای نقدی

۱- مفهوم جزای نقدی

«جزای نقدی عبارت است از مبلغی وجه که به مجرم بعنوان مجازات مکلف به پرداخت آن می‌باشد (علی آبادی، ۱۳۶۸، ص ۹۱) آخوندی جزای نقدی را چنین تعریف کرده است «جزای نقدی اعم است از: غرامت مجازات نقدی، جریمه و سایر اصلاحات و عباراتی که برای این منظور

بکار برده می شود. از این رو جزای نقدی با کلماتی قبیل جریمه نقدی 'گرامت جزایی' مجازات نقدی 'محکومیت نقدی. کیفر نقدی مترادف است' (آخوندی، ۱۳۶۹، ص ۱۲۴)

۲- محاسن و معایب جزای نقدی

۱-۲- محاسن جزای نقدی

حقوقدانان برای مجازات نقدی مزایایی را ذکر نموده اند 'مهم ترین مزایای جزای نقدی عبارتند از:

۱. اولین و عمده ترین مزیتی که کیفرشناسان برای جزای نقدی قائل شده اند این است که بر عکس زندان که محیط آن جرم زاست جزای نقدی تاثیری در ایجاد تباهی و فساد در مجرمین ندارد. و اثرات منفی روحی و روانی زندان را در پی ندارد.

۲. بهترین واکنش برای جرائم علیه مالکین است و برای جرائمی که تنها انگیزه مجرم تحصیل سود و منفعت و ثروت می باشد قابل انعطاف بوده و عادلانه تر است. (خرایی، ۱۳۶۶، ص ۳۲)

۳. اجرای کیفر نقدی هم آسان و هم از نظر اقتصاد مقرون به صرفه است.

۴. لطمات مادی و معنوی ناشی از اجرای یک حکم ناصحیح قضایی در بعضی از مجازات ها غیر قابل جبران است و در برخی بصورت محدود جبران می شوند ولی در جزای نقدی وضعیت فرق می کند زیرا به راحتی در مورد اشتباهات قضایی قابل جبران است.

۲-۲- معایب جزای نقدی

۱. با اصل شخصی بودن مجازات ها مخالف است زیرا خواه نا خواه اثر آن متوجه محکوم نیز می شود.

۲. «این کیفر ثروتمندان را مغرور و مستمندان را مأیوس می کند: برای گروه اول 'به دلیل وجود امکانات مالی انجام جرم ساده و سزای آن قابل ریشخند است و برای گروه دوم 'حتی با انجام بزه کوچکی 'امکان عدم پرداخت و تبدیل به زندان وجود دارد.»

۹-۲- کار عام المنفعه و خدمات اجتماعی

در این روش بزهکار موظف است تا در یک دوره زمانی معین و طی ساعات خاصی پاره ای از خدمات عمومی و یا کارهای عام المنفعه را بعنوان مجازات عمل خلاف قانون خود انجام دهد. در اعمال این مجازات دو هدف عمده در حقوق کیفری در نظر گرفته شده است. نخست الزام و اجبار مجرم به جبران خسارت ناشی از جرم ارتكابی و دوم تحمیل رنج و مجازات با این معنی که مجرم سختی و مشقت مجازات را تحمل کند. در خصوص تاریخچه کار عام المنفعه همین قدر اشاره

می کنیم که الزام به انجام خدمات عمومی به دوره باستان بابلی ها^۱ ایرانیان و یونانیان و سایر اقوام بر می گردد. که آر این شیوه برای جبران خسارت وارده به قربانیان استفاده می کردند.

۱- کار عام المنفعه به عنوان جایگزین حبس

کار عام المنفعه در ابتدا به عنوان جایگزینی برای حبس های کوتاه مدت اطفال و جوانان در نظر گرفته شد. این روش آثار سوء ناشی از مجازات حبس را ندارد و در جریان کار مفید و تحت نظارت^۲ منافی برای محکوم در بر دارد. بطور کلی کار عام المنفعه برای مجازات های حبس کوتاه مدت مناسب است اما علی رغم آن برخی کشورها حبس بالای شش ماه را قابل جایگزینی^۳ کار عام المنفعه می دانند.

۲- کار عام المنفعه به عنوان یک کیفر اصلی

بحران زندان ها و تورم جمعیت کیفری سبب شد تا کیفر شناسان و علمای حقوق در جستجوی ارائه راه حلی در جهت حل این مشکل برآیند بدین ترتیب که مقوله جانشین ها از جمله از عام المنفعه به عنوان جایگزین های کیفر حبسی پیشنهاد و تأسیس شده و با وجود این رفته رفته بحث از این موضوع فراتر رفت و در قوانینی که بعداً در این خصوص تصویب شد محدودیت اعمال کار عام المنفعه بجای صرفاً حبس از بین رفت و به تعبیر دیگر این تأسیس حقوقی بعنوان یک کیفر اصلی نیز مورد پذیرش واقع شده است

۳- کار عام المنفعه در ایران

کار عام المنفعه به عنوان کیفر جایگزین زندان در حال حاضر در حقوق ایران موجود نبوده^۴ ولی اقدامات در این خصوص در حال انجام است. مجازات های مقرر در قانون ایران به پنج قسم است: حدود^۵ قصاص^۶ دیات^۷ تعزیرات و مجازاتهای باز دارنده که عیناً بر گرفته از اصول و مبانی اسلام است و «کارهای عام المنفعه به عنوان یک مجازات می تواند جایگزین تعزیرات یا مجازات های بازدارنده شود ولی جایگزین حدود و قصاص و دیات نمی شود. عوامل زیادی هستند که مؤثر بودن مجازات حبس را با تردید روبرو می کنند:

۱- نامناسب بودن و جرم زا بودن محیط زندانها:

اصولاً فلسفه مجازات اصلاح بزهکار است ولی با نگاهی به زندانها متوجه می شویم که نه تنها اصلاحی صورت نمی گیرد بلکه انواع راهکارهای جدید برای جرائم آینده و جرائم جنسی و اعتیاد در زندان و ... بر روابط زندانیان حاکم می باشد که این موارد باعث می شود شخصی که برای بار

اول وارد زندان می‌شود به تدریج با محیط و اشخاص و نوع رابطه خو گرفته و همانند یک مجرم حرفه‌ای که برای جرائم آینده برنامه‌ریزی و حرفه‌ای‌گری بیشتری دارد از زندان بیرون می‌رود.

۲- ایجاد مشکلات مالی و اقتصادی:

وقتی شخصی مدتی را در زندان می‌گذراند مطمئناً نه خود او می‌تواند مسائل اقتصادی خود را حل کند و نه خانواده او در این صورت در بسیاری از موارد مشاهده می‌شود که شخص پس از رهایی از زندان به خاطر مشکلات مالی و اقتصادی که قبلاً دچار آن بوده و برطرف نشده یا با آمدن به زندان به وجود آمده و تشدید شده دست به ارتکاب جرم دیگری می‌زند و در بسیاری از موارد خانواده‌ای که سرپرست آن در زندان به سر می‌برد به راه‌های خلاف برای گذران زندگی کشانده می‌شوند که البته این مشکلات مالی و اقتصادی فقط گریبانگیر شخص و خانواده او نمی‌شود بلکه دولت نیز از این راه بسیار ضرر می‌کند.

۳- ایجاد مشکلات اجتماعی و خانوادگی:

به طور کلی تا زمانی که فرد وارد زندان نشده است هم او و هم خانواده آن شخص از منزلت اجتماعی برخوردار هستند ولی اگر شخصی حتی به عنوان متهم و نه مجرم چند روزی را در بازداشتگاه بگذراند با توجه به عرف عامه مردم و عدم فرق قائل شدن میان مجرم و متهم دیده می‌شود که با شخص رفتار خوبی نمی‌شود حال تصور کنیم فرد چند ماهی یا چند سالی را در زندان می‌گذراند در این زمان می‌بینیم که هم خود شخص و هم خانواده او موقعیت خوبی را تجربه نمی‌کنند و در بسیاری از موارد دیده شده است که حتی فرزندان یا بستگان شخص مجرم هم از عنوان مجرم بودن شخص خاصی ضرر دیده‌اند.

۱۰- راه‌های جایگزین مجازات زندان

۱- اخطار کردن: که برای بزه‌های کوچک یا بزه‌هایی که توسط نوجوانان یا جوانان و کسانی که آسیب‌پذیرند مانند افراد مسن انجام می‌پذیرد استفاده می‌شود و در اصل قضات می‌توانند از این شیوه به عنوان یکی از انواع مجازات جایگزین در مرتبه نخست ارتکاب جرم در حق مجنی‌علیه اعمال نمایند.

۲- جریمه: این نوع مجازات جایگزین که در سایر نظامهای قضایی نیز به عنوان نوعی مجازات جایگزین حبس به چشم می‌خورد و اگرچه گزینه‌ای مناسب برای حبس است ولی این نوع راهکار به دو جهت برای جایگزینی مجازات حبس چندان بی‌نقص به نظر نمی‌رسد:

الف- افراد پردرآمد به راحتی جریمه را پرداخت می‌کنند و نوعی اطمینان خاطر در قشر مرفه جامعه به وجود می‌آید.

ب- افراد کم درآمد هم به علت عدم پرداخت جریمه باید در زندان بمانند البته این موارد در کشورهای مثل فرانسه که از جریمه به عنوان مجازات مستقل استفاده می کنند حل شده است بدین صورت که در پیوند با شدید و جدی بودن بزه جزای نقدی معین و قطعی می شود بزه ها را دسته بندی و طبقه بندی می کنند و برابر درآمد وضع مالی شخص تعداد افراد تحت تکفل محکوم جزای نقدی را معین می کنند.

ج- حکم تأخیری: در این روش دادگاه به صدور حکم محکومیت زندانی دست نمی زند ولی منتظر می ماند تا زندانی محکوم کار انجام دهد مانند رهاکردن یا انجام دادن کاری برای قربانی یا زیان دیده از جرم یا جامعه پس از شش ماه اگر کاری قاضی مشاهده نمود که محکوم علیه به درمان خود پرداخته یا کاری برای مجنی علیه انجام داده و نتیجه خرسند کننده است آن شخص محکوم به زندان نمی شود.

د- جبران حقوق بزه دیده: نیز یکی از انواع مجازاتهای جانشین حبس در ارتباط با جرائم فردی ایشان است با این توضیح که وقتی حقوق بزه دیده مورد بازنگری قرار گیرد و به تقاضای آنان رسیدگی شود دیگر شکایتی ندارند و به لحاظ اینکه جرائم ارتكابی بزه دیدگان از اهمیت زیادی برخوردار نمی باشد می توان ایشان را مجازات نکرد. در قوانین ایران مواردی که به جایگزینی مجازات حبس منجر می شود وجود دارد که عبارتند از:

۱- آزادی مشروط:

فصل چهارم از قانون مجازات اسلامی به آزادی مشروط زندانیان اشاره دارد در ماده ۳۸ مشاهده می شود که هر کس برای بار اول به مجازات حبس محکوم شود و نصف مجازات حبس را گذرانده باشد دادگاه می تواند با شرایطی او را به طور مشروط آزاد کند.

- محکومیت به مجازات حبس برای اولین بار

- تحمل نصف مدت محکومیت به حبس

- نشان دادن حسن اخلاق مستمر در طول مدت اجرای حبس

- پیش بینی عدم ارتكاب جرم از سوی محکوم علیه پس از آزادی با توجه به اوضاع و احوال زندانی

- پرداخت ضرر و زیان مدعی خصوصی یا جزای نقدی یا قرار پرداخت آنها

- مدت آزادی مشروط بیشتر از یک سال و کمتر از پنج سال نیست همچنین دادگاه ترتیبات و شرایطی را که فرد محکوم باید در مدت آزادی مشروط انجام دهد از قبیل سکونت در محل معین یا عدم سکونت در محل معین و ... را در حکم قید می‌کند.

۲- تعلیق مجازات:

قانون‌گذار در مواد ۲۵ تا ۳۶ تعلیق را با شرایطی پذیرفته است نکته‌ای که وجود دارد این است که فقط مجازاتهای تعزیری و بازدارنده قابل تعلیق هستند درضمن مواردی مثل اختلاس ارتشا کلاهبرداری و خرید و فروش وارد کردن یا ساخت مواد مخدر و همچنین مجازات کسانی که به نحوی از انحا با انجام اعمال مستوجب حد معاونت می‌نمایند. قابل تعلیق نیست. نکته‌ای که باقی می‌ماند این است که قانون‌گذار گفته است (تمام یا قسمتی از مجازات را تعلیق نماید) که تعلیق قسمتی از مجازات با فلسفه تعلیق مجازات منافات دارد و به نظر می‌رسد تعلیق تمام مجازات حبس بهترین باشد

۳- تبدیل مجازات حبس

تبدیل مجازات حبس در ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی بیان شده که دادگاه می‌تواند مجازات (تعزیری یا بازدارنده را) به مجازاتی که مناسب به حال متهم باشد تبدیل کند که البته این مجازات مناسب و تشخیص آن با نظر مجرم است و از او پرسیده می‌شود. همچنین در متن ماده آمده است که (دادگاه می‌تواند) که نشان می‌دهد که دادگاه‌ها اجباری به تبدیل مجازات ندارند. همچنین بندهای ۱ و ۲ از ماده ۳ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت مصوب ۷۳/۱۲/۲۸ بیان می‌دارد:

۱- در هر مورد که در قوانین حداکثر مجازات کمتر از ۹۱ روز حبس و یا مجازات تعزیری موضوع تخلفات رانندگی باشد از این پس به جای حبس و یا مجازات تعزیری حکم به جزای نقدی از هفتاد و یک هزار ریال تا یک میلیون ریال صادر می‌شود.

۲- هرگاه حداکثر مجازات بیشتر از ۹۱ روز حبس و حداقل آن کمتر از این باشد دادگاه مخیر است که حکم به بیش از سه ماه با جزای نقدی از هفتاد و یک هزار ریال تا سه میلیون ریال دهد ... ولی جرایمی که حداقل کیفر آن بیشتر از ۹۱ روز است یا حبس مربوط به قتل و صدمات بدنی ناشی از تخلفات رانندگی قابل تبدیل به جزای نقدی نیست.

نتیجه گیری

با توجه به آنچه گذشت نتایج زیر حاصل شد:

۱- جرم شناسان کلاسیک ضمن تاکید بر جنبه های اصلاح و درمان مجرمان در زندان ها یا حبس های کوتاه مدت در مورد مجرمان بی سابقه و اتفاقی به لحاظ ایرادات و اشکالات وارده بر مجازات زندان نظیر تراکم جمعیت کیفری، مشکلات بهداشتی موجود در زندان و غیره به مخالفت می پردازند.

۲- جرم شناسان واکنش اجتماعی نیز با کیفر حبس های کوتاه مدت به لحاظ شکست جرم شناسی مبتنی بر اصلاح و درمان و نیز نقش عوامل و نهادهای اجتماعی کنترل جرم نظیر برخورد کارکنان و مأموران زندان با زندانیان در تولید انحراف و بزه به مخالفت پرداختند و خواستار عدم مداخله دولت و نهادهای رسمی در امر مبارزه با جرم و نیز خواستار حل و فصل جرائم در خارج از نهادهای رسمی و از طریق صلح و سازش به جای رفتن مجرم به زندان هستند.

۳- روش های دستیابی برای اعمال سیاست جایگزینی به دو دسته تقسیم می شود، زندان زدایی نسبی و مطلق. در زندان زدایی نسبی مجازات جایگزین حبس نمی شود، بلکه هدف آن اجتناب از اجرای حکم مجازات حبس و چگونگی اجرای آن می باشد یعنی مجازات حبس اعمال می شود لکن آزادی به طور نسبی از محکوم علیه سلب می شود و ممکن است در نحوه اعمال حبس تغییر حاصل شود. لکن زندان زدایی مطلق در واقع همان تبدیل مجازات می باشد و هدف آن این است که زندانیان در زمان گذراندن محکومیت خویش با محیط زندان آشنا نشوند.

۴- در ایران زندان زدایی نسبی در قالب اشتغال به کار زندانیان، آزادی مشروط و تعلیق اجرای مجازات به چشم می خورد و زندان زدایی مطلق فقط در قالب جزای نقدی به چشم می خورد در جایگزینی نسبی دست قاضی باز است تا به جای حبس به آنها برای مجازات مجرم توسل جوید در واقع جایگزین های نسبی مجازات حبس چگونگی اجرای حبس هستند.

۵- مجازات جایگزین حبس موفق تر از مجازات حبس در تحقق اهدافشان بوده اند زیرا پیش بینی مجازاتهای جایگزین باعث متنوع تر شدن ضمانت اجراها و اجرای بهتر عدالت شده اند و اصلاح بازسازی مجدد اجتماعی مجرم را به جامعه فراهم می کند.

۶- اعمال جزای نقدی، نقش فزاینده ای را در مقابله با جرائم از خود نشان داده و قابلیت های خود را به نمایش گذارده است. جزای نقدی مانع ایجاد تباهی در مجرمین شده و از اثرات مخرب حبس جلوگیری می کند و اثر آن به صورت مستمری بوده و دائماً اثر ارعایی خود را حفظ می کند.

پیشنهادهایی که در این راستا می توان ارائه نمود به قرار زیر می باشد:

- اگر چه زندان منشا مشکلات متعددی برای زندانی و جامعه است، ولی اجتناب از آن نباید دستاویزی برای توسل به هر روش ممکن برای استفاده از تدابیر جایگزین مجازات سالب آزادی باشد. بنابراین فقط تدابیری باید اتخاذ گردند که از نظر دادگاه و حتی محکوم علیه نسبت به زندان ارجح باشد و متضمن رنج و مشقت کمتر و حمایت بیشتر از محکوم علیه باشند و امکانات بازسازی و حتی ارتباط محکوم با جامعه و حفظ حقوق وی را فراهم نماید.

- همه مجازات های جایگزین با آداب و رسوم فرهنگ ایران هم خوانی ندارد، لحاظ مجازات های با سنخیت بیشتر با ویژگی های این مرز و بوم و مقتضیات جامعه شناسی و روان شناختی آن موجب حصول نتایج امیدوار کننده تری می شود تا تعیین کیفی هایی که هیچ هماهنگی با کشور و فرهنگ ما ندارد.

- اجرا و ترویج کیفی های جدید جایگزین هزینه های خاصی را در بر دارد مثلاً در مورد نظارت الکترونیکی برای خرید ابزار و آلات و تربیت متخصص و ...، بنظر می رسد قوه قضائیه در حال حاضر ناگزیر از بکارگیری جایگزین های با هزینه کمتر است. اما بهتر است نظارت الکترونیکی برای اجرای بهتر مجازات های جایگزین حبس در کنار نظارت به صورت عادی نیز در قوانین کیفری پیش بینی شود.

تشکر و قدردانی

پژوهشگران، از عزیزانی که در فرآیند ویراستاری ادبی و صفحه آرایی این مقاله همکاری و راهنمایی داشتند، کمال تشکر و امتنان را دارند.

منابع

- ابن اثیر، علی بن محمد (بی تا). النهایه، تهران: مکتبه الاسلامیه.
- ابن فارس، ابوالحسین احمد (۱۴۰۴ ق). معجم مقاییس اللغه، بی جا: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور. محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر، چاپ سوم.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۴). مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران: انتشارات روم.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۶۳). ترمینولوژی حقوق، تهران، تهران: انتشارات گنج دانش.
- خسروشاهی، احسان و قدرت الله، اکبری فرد. (۱۳۹۱). ماهیت و فلسفه مجازات های تکمیلی در سیاست جنایی ایران، نخستین همایش ملی فلسفه حقوق با تاکید بر فلسفه حقوق اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۸). لغت نامه، تهران: چاپ سیروس.
- ریموند، گسن (۱۳۷۱). بحران سیاست جنایی کشورهای غربی، ترجمه نجفی ابرند آبادی، علی حسین، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۱۰، تابستان، انتشارات شهید بهشتی.
- شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۸۴). بزهکاری اطفال و نوجوانان، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد و ژوبین. چاپ سیزدهم.
- صناعی، پرویز. (۱۳۵۴). حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات طرح نو، چاپ اول.
- صفاری، علی (۱۳۸۶). کیفرشناسی، تحولات، مبانی و اجرای کیفر سالب آزادی؛ تهران، انتشارات جنگل، اول.
- علی آبادی، عبدالحسین. (۱۳۶۸). حقوق جنائی، تهران: انتشارات فردوسی، چاپ اول.
- فراهیدی. خلیل بن احمد (۱۴۱۰ ق). کتاب العین.. قم: انتشارات هجرت، چاپ دوم.
- نوربها، رضا. (۱۳۸۶). زمینه حقوق جزای عمومی، تهران: انتشارات کتابخانه گنج دانش، چاپ هجدهم.